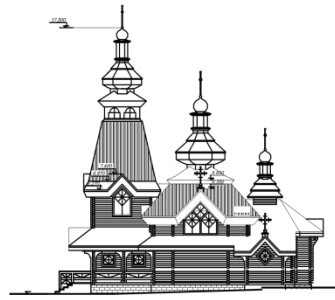

План

Фасад

Рис. 5. Церква Вознесіння по вул. Львівській в м. Тернополі (арх. О. Джула)

ЛІТЕРАТУРА

1. Криворучко Ю.І. Регіональні особливості розташування церков в Україні / Ю.І. Криворучко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: архітектура. – 2002. – № 439. – С. 55 -62.
2. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура. / Я.Тарас //1., НАУ, 2006. – С. 77-82. – 492 с.
3. Тимофієнко В. Історія української архітектури. / В.Тимофієнко // К., Техніка, 2003 - 360-362 с.
4. Стародубцева Л. Архітектура пост-модернізму/ Л. Стародубцева //.- К. Спалах. 1998. – С. 7-8.
5. Черкес Б. Традиція та ідентичність в новій українській церковній архітектурі / Б. Черкес // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: архітектура. - 2003. – № 486. – С. 71 - 91.
6. *Ua student com.*

Михайло Головатий
(Івано-Франківськ, Україна)

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (СТАНІСЛАВОВА)

Тема перших українських церков Івано-Франківська (до 1939 – Станиславів, до 1962 – Станіслав, надалі – Івано-Франківськ), будованих при його заснуванні і навіть до нього, лишається малодослідженою. Цієї теми торкалися в XIX ст. українські дослідники В. Площанський, А. Петрушевич та польські С. Баронч, А. Шарловський. Українські дослідники В. Полек, В. Грабовецький змогли звернутися до цієї теми лише в незалежній Україні. Ввівши в науковий обіг ряд цінних документів, вони, тим не менше, повторили суттєві помилки своїх попередників щодо титулів цих церков, їхньої локації і датування.

Революційною подією стало віднайдення у 2012 р. наріжного каменя першої міської церкви, що дало можливість усунути значну кількість помилкових уявлень. Цінними в цьому відношенні є газетні й журнальні публікації археолога М. Вуянко та краєзнавця І. Бондарева. У цій статті ми намагатимемось проаналізувати праці згаданих вище авторів, систематизувати і долучити найновішу інформацію.

Найдавніші свідчення

Магдебурзьке право Станиславова було надане 7 травня 1662 р. Ця дата сьогодні вважається датою заснування міста, хоча воно існувало на кілька років, а може й десятиліть раніше. Першим власником був Анджей Потоцький (?-1691) – польський магнат, київський воєвода (1668-1682), краківський каштелян (1682-1691), польний коронний гетьман (1684-1691). Першими поселенцями у місті були, природно, українці і поляки. Однак для організації ремесел і торгівлі власник запросив до міста євреїв і вірмен, які невдовзі утворили тут впливові громади. Ще на початку XVIII ст. українське населення переважало. 1709 р. в середмісті проживало 146 родин – 62 українські, 50 вірменських, 25 єврейських і 9 польських [1]. Уже з другої половини

XVIII ст. пропорція різко міняється, найбільшу громаду становлять євреї, за ними поляки і лиш на третьому місці українці. Так було до часу масового винищення євреїв нацистами в Другу світову війну.

Від початків міста кожна національна громада мала свій храм, або навіть кілька. Перший опис міста 1672 р. залишив німецький мандрівник Ульріх фон Вердум. Він пише: «Це місто всього десять років тому на голому ґрунті наново збудував згаданий київський воєвода Анджей Потоцький і назвав ім'ям свого єдиного сина Станіслава, зараз дванадцятирічного панича (...). В місті є папський костьол, щоправда дерев'яний, служба в якому буде правитись аж доти, поки не буде цілком закінчений гарний кам'яний костьол, на будові якого вже виконано чималі роботи. Вірмени й русини або греки мають також по одній церкві, а євреї – божницю (...). Одним передмістям є Заболотів, з другого боку, є таке саме; в кожному є руська церква» [2].

Для нас важливим є свідчення, що через десять років після заснування в місті вже були три українських церкви – одна в середмісті і дві на передмістях.

Наступне за хронологією свідчення є в архівах Ватикану в розділі «Українські історичні документи». Там зберігається (документ № 100) «Список священників, настоятелів, благочинних, протопресвітерів, що перебували під юрисдикцією преосвященного Йосифа Шумлянського, єпископа Львівського, Галицького і Каменець-Подільського грецького обряду, які разом зі своїм преосвященим пастирем перейшли у послух святій Римській Церкві» за 1701 р., де наведений повний перелік кількох сотень їхніх церков. Серед них три церкви в складі Станиславівського благочиння, які нас цікавлять: Воскресіння Христового у Станиславові, Успіння Богородиці там же, Святого Миколая у селі Заболоття [3]. Це дало змогу уточнити титули церков.

А ось визначити їх локалізацію виявилось дещо складнішою справою. Тут ще й заважав давній спір українських і польських дослідників. Українці (в XIX ст. А. Петрушевич, В. Площанський, в XX ст. В. Полек, В. Грабовецький), посилаючись на «Сводную галицко-русскую летопись с 1600 по 1700 год», відстоювали думку, що перша українська церква в місті стояла там, де зараз стоїть архікатедральний і митрополичий собор Воскресіння Христового УГКЦ (майдан Шептицького, 22), а поляки (С. Баронч, В. Шарловський) запевняли, що на тому місці був первісний замок А. Потоцького [4].

Дати відповідь на цей спір міг би раритетний автентичний документ, що є в фондах Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею – привілей А. Потоцького на спорудження церкви, писаний польсько-латинською мовою. Там, зокрема говориться: «... внесене прохання міщанами, які остаються при своїй грецькій вірі, на побудову церкви під тим титулом, якого хочуть вони мати з дозволу преподобного отця Львівського єпископа. Я виділяю під цю міську церкву площу в місті Станиславові по правій руці, яка прямує з міста до фіртки (порти) біля валу в окрузі, який давно є вимірний».

Цей документ має таку оригінальну дату: MDCLIX. За загальними правилами римського датування вона ставить в тупик, бо в такому написанні не існує. Українські дослідники прочитали її як 1658, вважаючи, що останні цифри LIX треба читати як 58 (хоч це неправильно) [5]. Це означало би також, що привілей старший від самого міста та й А. Потоцький, який підписався як київський воєвода в той час таким ще не був.

Польські дослідники спочатку взагалі вважали документ підозрілим (А. Шарловський), а визнавши його, запропонували вважати, що писар помилився в написанні одного знака в даті та що треба було писати MDCLXIX, тобто 1669 [6]. Запис «по правій руці, яка прямує з міста до фіртки (порти)» також всяк трактував на свій лад. Отже, привілей не зміг привести єдиної думки про місце церкви.

Джерела XIX століття про першу церкву

Український історик В. Площанський у своїй книжці 1868 року повідомляє, що

«колишня міська церква (матірня) Воскресіння Господнього збудована за грецьким обрядом українськими громадянами з дерева на кам'яних підвалинах у 1787 році (дата помилкова, див. далі – М. Г.). Вона стояла збоку на неохайній жидівській вулиці, паралельно теперішній вірменській церкві... Матірню церкву, що завалилася 1815 року, розібрали і продали» [7].

Згаданий А. Шарловський 1887 р. пише, що «дерев'яна церква св. Миколая (назва помилкова, див. далі – М. Г.) збудована А. Потоцьким в самому місті перед вірменською церквою. на початку нашого століття (XIX – М. Г.) її розібрали через давність» [8].

Бачимо, що всі автори прив'язують розташування української церкви до церкви вірменської, що існує досі (вул. Вірменська, 6). Але де саме поблизу неї церква була? Краєзнавці звертали увагу на те, що на мапі Станиславова 1792 р. зазначене місце української церкви, але до них не прислухались.

Автор цих рядків, працюючи 1984 р. у львівському архіві над давніми підшивками польської газети «Kurjer stanislawowski» наштовхнувся в номері за 26 травня 1895 року на таке повідомлення: «При закладанні фундаментів під будову ізраелітської святині викопано минулого тижня камінь з руським написом. Той камінь віддано до подальшого відповідного обстеження превел. мітратові Фацієвичові, який той напис, вирізьблений староцерковною мовою відчитав. З того напису впливає, що камінь той закладено 4 травня 1670 під вибудовану на тому місці церкву Воскресіння». Тепер багато що ставало на місце. Ставало відомим точне місце колишньої церкви в середмісті – там, де і нині синагога, вул. Страчених Націоналістів, 7. Ставала відомою дата заснування. Датування привілею Потоцького теж ставало логічним: 1669 року – дозвіл на церкву, 1670 рік – будова. І треба було відмовлятися від думки про церкву на місці архікатедрального собору, оскільки в середмісті тоді була лише одна церква, а не дві.

Мною ця інформація була передана проф. В. Грабовецькому, який тоді готував до друку книжку про собор. Він використав її, але висновок зробив несподіваний: «З невідомих причин, незважаючи на дозвіл правителя маєтку, тоді нова церква не була побудована, хоч камінь під будову був закладений» [9]. Просто надана мною інформація не укладалася в схему, яку відстоював тоді шановний професор. Але в інших краєзнавчих виданнях згодом почала вказуватися правильна інформація про місце і дату церкви.

У травневі дні 2012 року місто відзначало своє 350-річчя. До цієї річниці в невеликому скверіку неподалік синагоги було встановлено пам'ятний знак і освячено 5 травня того року главами церков трьох конфесій. Освячення провели патріарх УГКЦ Святослав (Шевчук), патріарх УПЦ КП Філарет (Денисенко), митрополит УАПЦ Методій (Кудряков). Автори знаку ск. Степан Федорин, арх. Володимир Гайдар, майстер ковальства Сергій Полуботько.

Пам'ятний знак вирішений як композиція із металу, пофарбована в темний колір. Дві вертикальні Г-подібних плити (більша заввишки 2,5 метра і менша заввишки 1,6 метр), встановлені на стрічковому бетонному фундаменті, під прямим кутом входять одна в одну не торкаючись, за рахунок прорізів. В обох плитах зроблені фігурні прорізи, які на просвіт сприймаються як стрімкий силует трибанної церкви з пірамідальними верхами, традиційним опасанням. Зображення найповніше сприймається при огляді від пл. Ринок. У цьому творчому рішенні можна вбачати певну символіку: церква була, її нема, але в нашій уяві вона живе. Біля підніжжя лівої стели встановлений камінь, на якому гранітна дошка з викарбуваним написом «Пам'ятний знак церкві Святого Воскресіння – першому українському храмові середмістя».

Наріжний камінь

Донедавна ніхто не знав, куди подівся знайдений камінь. Та сталася сенсація!

Саме на завершення 350-річчя міста при ремонтно-реставраційних роботах престолу в соборі УГКЦ був виявлений вмурований наріжний камінь, про що настоятель собору о. Ю. Новіцький повідомив владу, науковців, краєзнавців. Він виявився масивною кам'яною брилою у вигляді паралелепіпеда з розмірами лицьової поверхні 0,58 x 0,50 м. Знавці староцерковної мови М. Вуянко, М. Бесага, Т. Лялик, М. Лесюк, здолавши низку труднощів, прочитали не всюди чіткий текст, що дійшов з глибини століть (подається у сучасній транскрипції зі збереженням розділових знаків):

«Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа Амінь: Создася храм сей Воскресенія Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа і Воведенія Пресвятої Богородиці і Присно Діви Марії: року 1670 місяця Мая дня 4 старанням і накладом Братства тої ж церкви міщан Станіславовських інших многих пожертв людей Їм же да буде милостив Мздоводатель в день праведного суда свого Амінь: Це суть імена ктиторів:...»

Далі йдуть 36 імен чоловіків-жертводавців, серед яких найбільше Стефанів, Семеонів, Іванів. На торці вирізьблено імена жінок-жертводавиць. Не всі вони піддаються прочитанню, є серед них імена Марія, Настасія, Феодосія. Сам факт зазначення імен жінок-жертводавиць поряд з чоловіками – явище в середньовічній історії неординарне. Залишив своє ім'я і творець каменю написом «Сей камінь создал Стефан муляр».

Таким чином, камінь додав інформації про титул церкви. Вона була присвячена не одному, а двом святам: Воскресінню Ісуса Христа і Введенню у храм Пресвятої Богородиці. Досі дослідники плутались, вважаючи, що то два окремих храми.

15 червня 2012 року під керівництвом архієпископа і митрополита Івано-Франківського Володимира Війтишина відбулася зустріч духовенства з науковцями, краєзнавцями, представниками влади, громадськими діячами. Усі були одностайними в думці, що пам'ятка є безцінним надбанням. Це найдавніший матеріальний артефакт міста, і про його значення треба довести громадянам у всіх доступних формах. Настоятель собору св. Воскресіння о. Ю. Новіцький на Богослужіннях неодноразово розповідав вірним про віднайдення цінної реліквії. У вересні-жовтні камінь був виставлений у храмі для огляду всіма бажаючими.

За бажанням представників церкви камінь буде зберігатися в архікатедральному соборі. Була передбачена можливість виготовлення двох копій – для обласного краєзнавчого музею і для пам'ятного знака першій українській церкві [10].

Незаперечною заслугою проф. В. Грабовецького є те, що він опрацював в Національному музеї м. Львова матеріали церковних візитацій різних років XVIII ст. і виявив описи трьох церков Станіславава. Головна (матірня) церква св. Воскресіння, дерев'яна під гонтами за документами візитації 1740 р. збудована 1601 року (тепер ми знаємо, що ця дата помилкова). Храм прикрашали намісні образи, іконостас, на якому виділявся образ св. Миколая та центральна ікона Ісуса в Славі «пристойної малярської роботи». При церкві була дерев'яна дзвіниця, а також «шпиталь без жодного фонду» та будиночок школи [11]. З інших джерел (М. Драган) відомо, що церква була хрестова у плані, п'ятибанна, могла вмістити 500 осіб, хоча візитатор пише, що до неї належало лише 50 парафіян [12]. Дата, коли церква завалилася теж документально засвідчена – 1815 р. [13].

Церкви на Тисменицькому і Заболотівському передмістях

Тепер згадаймо, що згідно з документом Ватикану 1701 р. на території Станіславава були ще дві українських церкви, вони були дочірніми. Церква Успіння Пресвятої Богородиці була на Тисменицькому передмісті по вул. Зосина воля на місці, де зараз корпус музичного училища (вул. Січових Стрільців, 44 б). За словами візитатора 1740 р., вона «споруджена під гонтами давно, хоч ще не закінчена» і вміщала не більше як 150 осіб. При вході була каплиця з образом святої Варвари. В день цієї святої тут відбувалось храмове свято, на яке сходилося багато людей, щоб отримати відпуст. Тому в народній пам'яті церква збереглася під назвою

Варваринської.

В друкованих джерелах називаються кілька дат заснування церкви у XVIII ст., але вони викликають сумнів. Дату – 1764 рік – подає В. Площанський, але список Ватикану показує, що в 1701 р. вона вже діяла, тому названого року хіба що була перебудована. Розібрана вона через ветхість у 1846 р. [14]. Вважалося, що зображень церкви не збереглося. Але допоміг випадок. Архітектор Ігор Панчишин в нетрях інтернету надіслав статтю «Русинський костел у Станиславові» в чеській газеті «Злата Прага» за 1884 р. Там наведене графічне зображення дерев'яної церкви. З тексту випливає, що її намалював художник Гавранек, який кілька десятиліть тому відвідав Галичину. З'ясовано, що Бедржих Гавранек перебував у Галичині в 1840-х рр., коли церква Воскресіння і Введення вже не існувала [15]. Єдиною на той час дерев'яною церквою в місті залишалась Успенська. «При вході до неї були сходи, що вели на галерею», – пише той же В. Площанський. Саме такі сходи і ажурну галерею бачимо ми на рисунку. Отже, саме Успенську-Варваринську церкву зобразив чеський художник в останні роки її існування.

Силует церкви динамічний, вона трикамерна. Мала один грушеподібний верх з маківкою на восьмигранному барабані. Неповторності і легкості їй додавала аркадна галерея в другому ярусі над бабинцем, небачена в дерев'яних храмах Прикарпаття. Ці риси наближають її до стилю бароко. Відповідно до традиції гуцульського будівництва церква мала опасання, дах із заламами, покриття гонтом.

Нарешті третя церква, дерев'яна, св. Миколая була в с. Заболоття, що згодом стало Заболотівським передмістям. Львівський візитатор 1740 року зазначає, що «вона була вже стара, дерев'яна і підлягала руїні, чийм коштом збудована не пам'ятають». При церкві була дерев'яна дзвіниця, а також, як і при інших церквах, обгороджений цвинтар [16].

Відомо, що церква стояла на Заболотівській вулиці (тепер вул. Грушевського). Точне місце розташування залишається невідомим, хоча є досить обгрунтовані припущення. Міський будівничий В. Мюльн у 1880-х рр. вказував місце, де знаходили людські кістки, а значний шар ґрунту мав інше забарвлення, що могло вказувати на наявність значної кількості перегнаних трупів на цвинтарі при церкві. Тоді там були ділянки В. Сераковського і новозбудований дім містянина А. Вежейського [17]. Нині там житлові будинки: 3-поверховий №38 і 5-поверховий №40 на згаданій вулиці.

Висновки

Отже, документально підтверджено, що вже в перші роки існування Станиславова українці тут мали три церкви, щоправда, дерев'яні. Їхні титули: в середмісті – матірня церква Воскресіння Христового і Введення Пресвятої Богородиці (подвійний титул), на Тисменицькому передмісті – Успіння Пресвятої Богородиці (в народі відома як церква св. Варвари) і на Заболотівському передмісті – св. Миколая. У 1701 р. вони вже діяли. Точний час існування маємо лише для матірньої церкви в середмісті: 1670-1846. Інші простояли кожна приблизно по півтора століття і через ветхість були розібрані. Коли 1846 р. була розібрана остання, Успенська церква, українці залишилися без храмів. На прохання греко-католицької громади міста австрійський уряд прийняв рішення про передачу їй величавого костюлу, колишнього єзуїтського, який після припинення діяльності цього ордену в Австрії не мав постійного господаря. Нині це архікатедральний і митрополичий собор Воскресіння Христового УГКЦ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 50.
2. Вердум У. Щоденник. Переклад з німецької І. Сварника / У. фон Вердум // Жовтень. – 1983. – №10. – С. 100.
3. Список храмів Львівської єпархії, які разом зі своїми парафіянами були насильницьки переведені в унію у XVIII сторіччі [Електронний ресурс].

Режим доступу:
http://lavra.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=703&Itemid=98. – Назва з екрану.

4. Шарловський А. Станиславів і Станиславівський повіт з погляду історичного та географічно-статистичного. Переклад з польського видання 1887 року Т. Буженко / А. Шарловський – Івано-Франківськ, 2009. – С.40, 157.
5. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського кафедрального собору святого Воскресіння / В. Грабовецький – Івано-Франківськ, 1999. – С. 11 – 13.
6. *Wystawa historyczna miasta Stanislawowa, 1928 rok. Katalog.* – S. 1.
7. Площанський В. Галицько-руське місто Станиславів з достовірних джерел. Перевидання з 1868 року / В. Площанський. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 17 – 18.
8. Шарловський А. Названа праця. – С. 88.
9. Грабовецький В. Сторінки літопису... – С. 13. –14.
10. Вуянко М. Документ у камені. До історії Святовоскресенської і Введенської української церкви в середньовічному Станиславові – Івано-Франківську / М. Вуянко // *Нова зоря.* – 2012. – №49.
11. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська... – С.110 – 113.
12. Бондарев І. Загадки дерев'яних церков / І. Бондарев // *Красзнавець Прикарпаття.* – 2014. – №24 (липень – грудень). – С. 44 – 46.
13. Центральний державний історичний архів України, Львів, ф.20, оп. 4, спр. 184.
14. Площанський В. Названа праця. – С. 18 – 19.
15. Бондарев І. Названа стаття. – С. 46.
16. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська ... – С.114.
17. Шарловський А. Названа праця. – С. 158 – 159.

УДК 304.44:7.04

Олег Чуйко
(Івано-Франківськ, Україна)

ХРАМИ-РОТОНДИ В КОНТЕКСТІ

МІЖКУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМИН ДАВНЬОГО ГАЛИЧА ХІ–ХІІІ СТОЛІТЬ

У пропонованій статті порушено проблему походження та стилістичної спорідненості особливого типу сакральних споруд, названих в науковій літературі «великоморавські ротонди». Простежено шляхи поширення таких храмів на теренах Русі в ХІ–ХІІІ століттях та формування їх стилістики, позначеної мистецькими впливами європейського Середньовіччя, зокрема, романського стилю.

Ключові слова: ротонда, квадрифолій, романський стиль, апсида, композиція, архітектура.

This article touched upon the problem of the origin and stylistic kinship of special type of sacred buildings, mentioned in the scientific literature like «Great Moravian rotundas». It was found out the spread of churches on the territory of Rus in the XI-XIII centuries and the formation of their style, marked the artistic influence of the European Middle Ages, in particular, the Romanesque style.

Keywords: rotunda, Quadrifolium, Romanesque style, apse, composition, architecture.

Історична архітектурна спадщина, збережена в Галичі, вимагає уваги не лише в загальноукраїнському, але й у світовому аспекті як наприклад мистецького сплеску за умов активних міжкультурних зв'язків та магістральних європейських стильових впливів. Формування культури, зокрема, архітектури Давнього Галича як першорядного міста, столиці європейського значення, відбувалась в осередку найважливіших, трансєвропейських комунікаційних шляхів.